

Tomasz Sobieraj

Odcienie modernizmu. O lwowskiej krytyce literackiej przełomu XIX i XX w.¹

Od momentu opublikowania przed prawie dwudziestu laty monografii Michała Głowińskiego [1997] o młodopolskiej krytyce literackiej² nie powstała w polskim literaturoznawstwie rozprawa ujmująca ów przedmiot równie rozlegle, wnikliwie i kompleksowo. Książka Głowińskiego łączyła perspektywę diachroniczną z ujęciem synchronicznym, rekonstruując wyabstrahowany z „empirii” tekstów krytycznych model młodopolskiej krytyki literackiej i poddając go wielopłaszczyznowej konfrontacji z pozytywistycznym dyskursem krytycznoliterackim. Idealizacyjna metoda Głowińskiego zasadniczo dominowała nad podejściem personalnym; przywoływani przezeń wybitni krytycy manifestowali swoją twórczością reguły dyskursu krytycznego, współtworzyli jego wyrazisty model, oparty na określonych przeświadczeniach filozoficzno-estetycznych.

- 1 Recenzja książki Katarzyny Sadkowskiej [2014] *Lwowska krytyka literacka 1894-1914. Tendencje i problemy*.
- 2 Wcześniej powstała monografia Wojciecha Głowali [1985] *Młodopolska wyobraźnia metakrytyczna*.

Jeśli Głowiński przyjął w swojej książce płaszczyznę oglądu ogólnopolskiego i nie koncentrował się jeszcze na zagadnieniach geopoetyki, to Katarzyna Sadkowska, autorka quasi-monografii lwowskiej krytyki literackiej przełomu XIX i XX w., świadomie skupiła się na lokalnych właściwościach polskiego modernizmu, ściślej: na krytyce literackiej tworzonej we Lwowie, ważnym podówczas ośrodku polskiego życia kulturalnego³, krytyce reprezentowanej już to przez autorów znanych: Karola Irzykowskiego i Ostapa Ortwina, już to przez twórców sytuujących się na obrzeżach polskiego środowiska literackiego: Stanisława Womełę i Tadeusza Sobolewskiego.

Podejście Sadkowskiej można by określić jako generalnie personalistyczne, albowiem stworzyła wyraźnie wyodrębnione – choć także w wielu punktach powiązane ze sobą – portrety krytyków, próbując odnaleźć najważniejsze „tendencje i problemy”, wokół których rozwijali swą twórczość. Autorka, nawiązując do sugestii metodologicznych Teresy Walas, otwarcie przy tym zadeklarowała zamiar napisania rozprawy z dziedziny kulturowej historii literatury, a więc pracy ukazującej możliwie najliczniejsze powiązania lwowskiej krytyki literackiej doby modernizmu z kontekstami zewnętrznymi: antropologiczno-kulturowym, estetyczno-filozoficznym, społeczno-politycznym, ideowo-światopoglądowym. Stwierdziła przy tym ambitnie, że jeśli „kulturowa historia literatury stanowi próbę pogodzenia antropologii z dążeniem do budowania dużych konstruktów światopoglądowych i syntez” [Sadkowska 2014: 9], to jej książka taką syntezą jest. Ta autorska samoocena w wielu aspektach potwierdza się.

Warto podkreślić, że przekonująco przedstawia się w książce opozycja modelu lwowskiej krytyki literackiej oraz tych praktyk krytycznych (i szerzej: estetyczno-literackich), które realizowano na przykład w Warszawie i Krakowie. Sadkowska, nawiązując zresztą do istniejącego już (*notabene* niezbyt obfitego ilościowo) stanu badań, odtworzyła strukturę duchową lwowskiego moder-

3 Bardzo interesującą próbą wielopłaszczyznowej syntezy „tekstu” modernistycznego Lwowa jako jednej z najistotniejszych przestrzeni kulturowych polskiej nowoczesności jest artykuł Ewy Paczoskiej [2009] *Stolica nowoczesności? W poszukiwaniu „tekstu lwowskiego”*.

nizmu, podkreślając takie dominujące w nim komponenty, jak: postawa aktywistyczna, nastawiona na bunt i zmianę istniejącego stanu rzeczy, świadoma organizacja twórczości artystycznej, negacja istniejących schematów i konwencji literackich, postulat związku z rzeczywistością, pojmowaną najczęściej dynamicznie (zgodnie z założeniami filozofii życia, przede wszystkim Friedricha Nietzschego), nacisk na etyczny wymiar twórczości i jej funkcję społeczną.

Niekwestionowaną zaletą książki Sadkowskiej wydaje się nadto umiejętnie rozwijana w toku wywodów sieć uogólnień natury estetyczno-filozoficznej. Autorka problematyzuje dorobek twórczy lwowskich krytyków w ten sposób, że każdemu z nich wyznacza jakiś punkt węzłowy (np. natury poznawczej), wokół którego krystalizował się jego dyskurs. Miejscem wspólnym lwowskiej krytyki modernistycznej przełomu wieków wydaje się splot emotywizmu i ekspresji podmiotu krytycznego (przejawiających się w próbach sugestywnego opisu doświadczeń owego podmiotu w kontakcie z dziełem) z intelektualizmem, ściślej: z takimi procedurami analitycznymi, które miały zapewnić obiektywizację sądów krytycznych, wolną od impresjonistycznego solipsyzmu. Krytycy ci, przy wszystkich różnicach, jakie ich dzieliły, opowiadali się za strategią twórczą podporządkowaną funkcji pragmatyczno-agonicznej, nastawionej na aktywne przekształcanie rzeczywistości społeczno-kulturalnej.

Lwowska krytyka literacka została przez autorkę ujęta jako wewnętrznie złożony konglomerat indywidualnych doświadczeń twórczych, rozwijający się w ścisłej łączności z instytucjonalną historią życia kulturalnego Lwowa. Ogromne wszakże znaczenie przypisała Sadkowska roli, jaką w kształtowaniu się tamtejszych dyskursów krytycznoliterackich – i całego życia intelektualno-artystycznego – odgrywały Uniwersytet Jana Kazimierza, Czytelnia Akademicka oraz czasopismo „Młodość”.

Poszczególne części książki skupiają się albo wokół określonych faktów krytycznoliterackich bądź zdarzeń, albo wokół indywidualnych projektów krytycznych. Autorka bardzo interesująco zinterpretowała na przykład wczesny, wygłoszony najprawdopodobniej pod koniec 1896 r. w Wiedniu, inspirowany w wielu częściach

poglądami Nietschego odczyt Ortwin o literaturze polskiej, który wchodził w dialog z *Forpocztami* Cezarego Jellenty, Marii Komornickiej i Wacława Nałkowskiego, w szczególności zaś z tezami pierwszego z autorów. Odczyt ten – zainicjowany istotną głosem: odwołaniem do Maurycego Mochnackiego i jego wizji rzeczywistości dynamicznej oraz krytyki o charakterze agonu – zawiera ważną wypowiedź o charakterze kulturowym, projektującą nowy model literatury, opozycyjny wobec konwencji zastanych, ściśle sprzęgnięty z życiem społecznym, współkształtujący je. Uznanie odczytu Ortwin za „lwowską forpocztę” modernizmu wydaje się uzasadnione⁴, podobnie jak hipotezy z rozdziału *Ekspresja i abstrakcja*, który zawiera pogłębiony i poszerzony portret lwowskiego krytyka. Autorka rozwinęła tutaj i merytorycznie uzasadniła tezę – którą ongiś sformułował Głowiński w odniesieniu do krytyki Irzykowskiego – iż Ortwin poszukiwał w analizowanych przez siebie artefaktach wytworu pojmowanego jako wyabstrahowana struktura, stanowiącego swoisty korelat aktów podmiotowej twórczości.

Działalność krytyczna Ortwin to jeden z odcieni lwowskiego modernizmu, poznawczo wybitny, ale, rzecz jasna, niewyczerpujący różnorodności barw tego zjawiska kulturalnego. Znajdują się bowiem w polu tamtejszego modernizmu autorzy tak oryginalni, a raczej słabo dotąd znani historykom literatury, jak Womela i Sobolewski. Kreśląc biografie artystyczne tych krytyków, Sadekowska przynajmniej częściowo wypełniła lukę w obrazie polskiego modernizmu we Lwowie. Na uwagę zasługuje na przykład pieczołowita rekonstrukcja polemik Womeli z Janem Kasprowiczem, Leopoldem Staffem czy Stanisławem Witkiewiczem. Autorka umiejętnie wyakcentowała najważniejsze składniki projektu estetyczno-krytycznego lwowskiego pisarza. Potrafiła

- 4 Przy okazji rozdziału o wiedeńskim odczycie Ortwin trzeba, niestety, zauważyć dość poważne usterki w aparacie krytycznym. Oto na s. 65 autorka przytacza początkowy – poświęcony Mochnackiemu – fragment tego odczytu, jednak precyzyjnie nie lokalizuje go w przypisie; wprowadza tam jedynie porównawcze odwołanie do książki romantycznego krytyka *O literaturze polskiej w wieku XIX*. Czujności redakcyjno-krytycznej zabrakło również na s. 68 przed cytatem ze s. 4 odczytu. W tym miejscu pojawia się lekka parafraza wyводу Ortwin o cenzurze rosyjskiej oraz o „rutynie i szablonie”. Ponieważ niektóre frazy są bezpośrednio zaczerpnięte z rękopisu krytyka, należało to zaznaczyć.

zarówno ukazać biograficzne uwarunkowania jego agonicznej wizji świata, literatury i krytyki, jak i usytuować jego twórczość na filozoficzno-artystycznej mapie Młodej Polski. Jeszcze więcej zabiegów śledczych wymagało odtworzenie portretu Sobolewskiego, utalentowanego krytyka, który swoją negacją sztuki mime-tycznej łączył z postulatem krytyki jako twórczości artystycznej, ale poddanej również racjonalnej obiektywizacji na płaszczyźnie językowej ekspresji. Każdy z tych autorów stworzył głęboko prze-myślany i naznaczony piętnem osobistego temperamentu wzorzec krytyczny o szerokich konotacjach zewnętrznych.

Wyrazistą tendencją książki Sadkowskiej wydaje się ujmowanie lwowskiej krytyki literackiej w aspekcie pragmatycznym, w wielopłaszczyznowych relacjach z rzeczywistością. Jest to skądinąd oczywista konsekwencja przyjęcia perspektywy kulturowej w historii krytyki. Autorka, otwarcie nawiązująca do tez Ewy Paczoskiej, w zakończeniu deklaratywnie potwierdziła marginalizację zagadnień języka krytycznego. Stwierdziła, że interesował ją raczej aspekt socjokulturowy, inaczej: formy uczestnictwa krytyków literackich w tworzeniu polskiej świadomości kulturalnej. Ta argumentacja nie do końca przekonuje, albowiem także w twórczości krytycznoliterackiej płaszczyzna *signifiant* bezpośrednio ewokuje plan *signifié* i niesie ze sobą potencjał metafizyczny, epistemologiczny, aksjologiczny, filozoficzno-estetyczny, nierzadko też metakrytycznoliteracki. Miał tego pełną świadomość zwłaszcza Stanisław Brzozowski, ujmujący krytykę jako swoistą formę filozofii i świetnie zorientowany w filozoficznych implikacjach języka krytycznego. Strukturalne różnice między wariantami krytyki – krytyką ideorealistyczną, obiektywno-przedmiotową, impresjonistyczną, ekspresyjno-empatyczną, racjonalną – sprowadzały się wszakże i do odmiennych słowników pojęciowych, i do opozycyjnych stanowisk metafizycznych, i do przeciwstawnych epistemologii. Przykładem dyferencjacji pojęciowej i semantycznej mogłyby tutaj być krytyczne zastosowania takich pojęć, jak: „życie”, „rzeczywistość”, „forma” (dzieła literackiego). Gdyby autorka szerzej i w sposób bardziej usystematyzowany opisała tę kwestię, obraz „odcieni modernizmu” w lwowskiej krytyce literackiej przełomu wieków jeszcze by się doprecyzował.

Przyznać jednak trzeba, że w zakończeniu książki Sadkowskiej pojawia się część syntetyczna, która do pewnego stopnia zaspokaja lekki niedosyt czytelnika oczekującego próby typologiczno-strukturalnego ujęcia przedmiotu. Finałowe konkluzje autorki z jednej strony potwierdzają wcześniejsze rozpoznania historii literatury w obrazie lwowskiego modernizmu (dowodem na to jest silnie uargumentowana teza: „Literatura autonomiczna, lecz nie oderwana od rzeczywistości, to ideał najwybitniejszych krytyków lwowskich” [Sadkowska 2014: 303]), z drugiej zaś pogłębiają i niuansują jego „składniki”. Przynoszą wiele nowatorskich hipotez, uwzględniających nieznane wcześniej lub ledwie dostrzegane pola tekstów krytycznych, sygnowanych indywidualnymi temperamentami twórczymi (tu np. warto przytoczyć określenie „kategorii quasi-obiektywnych”, funkcjonujących jako „centra” dorobku poszczególnych krytyków [zob. Sadkowska 2014: 305]). Wszelako sądzę – nieco inaczej niż autorka – że nie było paradoksem realizowane przez lwowskich krytyków połączenie w dyskursie krytycznym komponentu indywidualno-ekspresyjnego z obiektywizującym. Ogląd modernistycznej świadomości kulturowej przełomu XIX i XX w. – w wielu aspektach wnikliwie przez Sadkowską rozpoznanej – dowodnie świadczy o istnieniu na jej płaszczyźnie antropologiczno-filozoficznej i metafizycznej tendencji na pozór sprzecznych: podmiotowo-emotywnych, irracjonalnych oraz scjentystycznych.

Książka o lwowskiej krytyce literackiej okresu Młodej Polski to wartościowe, cenne pod względem materiałowym, wielokontekstowe, w wielu miejscach interpretacyjnie odkrywczе studium historycznoliterackie o profilu kulturowym, bezsprzecznie wyróżniające się na tle badań nad lwowskim modernizmem. Sadkowska poszerza stan wiedzy o młodopolskiej krytyce literackiej, zjawisku imponująco rozległym i zróżnicowanym, które oprócz walorów poznawczych odznaczało się także wysokim poziomem artystycznym.

Bibliografia

- Głowała Wojciech (1985), *Młodopolska wyobraźnia metakrytyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Głowiński Michał (1997), *Ekspresja i empatia. Studia o młodopolskiej krytyce literackiej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Paczoska Ewa (2009), *Stolica nowoczesności? W poszukiwaniu „tekstu lwowskiego”*, w: *Modernistyczny Lwów: teksty życia, teksty sztuki*, red. Ewa Paczoska i Dawid Maria Osiński, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 11-26.
- Sadkowska Katarzyna (2014), *Lwowska krytyka literacka 1894-1914. Tendencje i problemy*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Tomasz Sobieraj

Shades of modernism. Lvov literary criticism in the late 19th and early 20th centuries

This is a review of *Lwowska krytyka literacka 1894-1914. Tendencje i problemy* by Katarzyna Sadkowska, an attempted monograph of the most outstanding and most representative literary criticism phenomena observed in modernist Lvov at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The book offers a dominant interpretation strategy typical of the cultural history of literature, presenting the analysed texts in the context of diverse relations. The monograph focuses on the achievements of Ostap Ortwin, Karol Irzykowski, Stanisław Womela and Tadeusz Sobolewski. The author has reconstructed many formerly unknown segments of modernist literary criticism in Lvov.

Keywords: literary criticism; modernism; involved culture; life; dynamism; dispute.

Tomasz Sobieraj – profesor w Instytucie Filologii Polskiej UAM, historyk literatury drugiej połowy XIX w. Ostatnie publikacje książkowe: *Polska krytyka i myśl teatralna w drugiej połowie XIX wieku. Studia i szkice* (2014); *W sprawie przelomu pozytywistycznego. Spory krytyczne wokół „Zarysu literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu” Piotra Chmielowskiego* (2015; współautor: Tadeusz Budrewicz), edycja krytyczna *Emancypantek* Bolesława Prusa (vol. 1, 2015).

